

UKRAYNA
BÍR TARIHSEL ATLAS
PAUL ROBERT MAGOCSI

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0228
Tarih: 061

UKRAYNA
BİR TARİHSEL ATLAS
PAUL ROBERT MAGOCSI

Özgün Adı
Ukraine An Illustrated History

Türkçesi
Maryna Kravets
Victor Ostapchuk
Murat Yaşar

Proje ve Kitap Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kapak Resmi
Kliment Redko,
Kyivo-Pecherska Lavra (1914)
© Kyiv Ulusal Sanat Galerisi

Son Okuma
Dr. Elif Uzunağaç

VakıfBank Kùltür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2023
© University of Toronto Press 2007, 2014.
Original edition published by University of Toronto Press, Toronto, Canada.

ISBN 978-625-6385-28-3

Kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.
Akçaburgaz Mh. 137. Sk. No:12 34522 Esenyurt / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 444 62 18
Sertifika No: 71320

1. Baskı: Mayıs 2023

UKRAYNA

BİR TARİHSEL ATLAS

PAUL ROBERT MAGOCSI

TÜRKÇESİ
MARYNA KRAVETS
VICTOR OSTAPCHUK
MURAT YAŞAR

PAUL ROBERT MAGOCSI

Paul Robert Magocsi Toronto Üniversitesi'nde tarih ve siyaset bilimi profesörüdür. 1980 yılından bu yana John Yaremko Ukrayna Çalışmaları Kürsüsü'nün başkanıdır. Başta siyasi, kültürel ve dini tarih, sosyolinguistik, bibliyografya, kartografya, göç ve etnik çalışmalar alanlarında olmak üzere 41'i kitap, 900'den fazla eserin müellifidir.

İÇİNDEKİLER

Haritalar	6	33 Dinyeper Ukraynasında Savaş, Sosyal Karışıklık ve Anarşi, 1919-1920	211
Tablolar	7	34 Batı Ukraynalı Toprakları, 1918-1919	219
		35 Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Ukraynalı Toprakları	225
Çevirmenlerin Önsözü	9	36 İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Sovyet Ukrayna	231
Türkçe Çeviri Hakkında Bazı Notlar	11	37 Sovyet Ukrayna'da Yaşayan Diğer Halklar	237
		38 Sovyet Ukrayna: Ekonomik Dönüşüm ve Büyük Kıtlık	247
Giriş	15	39 İki Dünya Savaşı Arasında Polonya'daki Ukraynalı Toprakları	255
		40 İki Dünya Savaşı Arasında Romanya ve Çekoslovakya'daki Ukraynalı	
1 Ukrayna'nın Fizikî Coğrafyası	17	Toprakları	261
2 Ukrayna'nın Siyasî ve Beşerî Coğrafyası	21	41 Karpat Ukraynası, 1938-1939	267
3 Yunanlılar ve İskitler	27	42 İkinci Dünya Savaşı ve Batı Ukraynalı Toprakları, 1939-1941	271
4 Hazarlar	33	43 İkinci Dünya Savaşı'nda Ukrayna Toprakları, 1941-1944	277
5 Slavların Anayurdu	37	44 İkinci Dünya Savaşı: Ukrayna Toprakları İçin Askerî Mücadele	283
6 8. Yüzyıldan 10. Yüzyıla Kadar Doğu Avrupa'da Ticaret Yolları	43	45 İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyet Ukrayna	289
7 Kyiv Rus' Devleti: Teşekkülü ve Güçlenmesi	47	46 Sovyet Ukrayna, Bağımsız Ukrayna'ya Dönüşüyor	297
8 Kyiv Rus' Devleti'nin Parçalanması	55		
9 Moğol İstilaları	59	Açıklamalı Kaynakça	307
10 Altın Orda ve İtalyan Tacirler	63	Dizin	361
11 Galiçya-Volıny ve Kyiv Rus' Devleti'nin Sonu	67		
12 1569'a Kadar Litvanya, Rus' ve Samogitya Büyük Dükalığı	73		
13 1569'dan Sonra Lehistan-Litvanya Birliği	77		
14 Ukrayna Topraklarında Sosyal ve Ekonomik İlişkiler, 1569-1648	83		
15 16. ve 17. Yüzyıllarda Ukrayna Topraklarında Din ve Kültür	89		
16 Tatarlar ve Kazaklar	97		
17 Zaporojya	105		
18 1648 Hmelıtskiy İsyanı	109		
19 Kazak Devleti	113		
20 Yıkım Dönemi'nde Ukrayna Toprakları, 1657-1686	117		
21 Mazepa ve Kazak Hetmanlığı	123		
22 17. ve 18. Yüzyıllarda Sloboda (Özgür) Ukrayna	129		
23 18. Yüzyılda Zaporojya ve Güney Ukrayna Toprakları	133		
24 18. Yüzyılda Sağ Yaka ve Batı Ukrayna	139		
25 Lehistan'ın Parçalanması, 1772-1795	145		
26 19. Yüzyılda Rusya İmparatorluğu'ndaki Ukraynalı Toprakları	149		
27 19. Yüzyıl Dinyeper Ukraynasında Toplumsal ve İktisadî Gelişmeler	157		
28 19. Yüzyılda Dinyeper Ukraynasında Yaşayan Halklar	165		
29 Habsburg Yönetimi Altındaki Ukraynalı Toprakları, 1772-1914	181		
30 Habsburg Yönetimi Altındaki Ukraynalı Topraklarında Yaşayan Halklar	189		
1772-1914			
31 Birinci Dünya Savaşı Sırasında Batı Ukrayna	199		
32 Dinyeper Ukraynasında Devrim, 1917-1918	205		

HARİTALAR

Harita 1 Coğrafi Özellikler

Harita 2 Ukraynalıların Etno-linguistik Toprakları

Harita 3 Ukrayna'da Yunanlılar ve İskitler

Harita 4 Doğu Slav Kabileleri ve Hazarlar

Harita 5 Slavların Ana yurtları

Harita 6 8.-10. Yüzyıllarda Ticaret Yolları

Harita 7 Kyiv Rus' Devleti, 1054 Civarı

Harita 8 Kyiv Rus' Devleti, 1240 Civarı

Harita 9 Moğol İstilaları

Harita 10 Altın Orda, 1300 Civarı

Harita 11 Galiçya-Volınya, 1250 Civarı

Harita 12 Litvanya'nın Genişlemesi

Harita 13 Lehistan-Litvanya Birliği, 1570 Civarı

Harita 14 Lehistan'ın Hakimiyeti Altında Ukrayna'da Toprak Rejimi, 1569-1648

Harita 15 Din ve Kültür, 16. ve 17. Yüzyıllar

Harita 16 Kırım Hanlığı ve Güney Ukrayna, 1625 Civarı

Harita 17 Zaporojya

Harita 18 Hmelıtskiy Dönemi

Harita 19 Kazak Devleti, 1651

Harita 20 1667'den Sonra Ukrayna Toprakları

Harita 21 Ukrayna, 18. Yüzyıl Başında

Harita 22 Sloboda Ukrayna

Harita 23 Zaporojya ve Yeni Rusya

Harita 24 Sağ Yaka ve Batı Ukrayna, 1750

Harita 25 Polonya'nın Bölünmesi

Harita 26 Dinyeper Ukraynası, 1850 Civarı

Harita 27 1914'ten Önce Kara ve Demiryolları

Harita 28 Ukrayna'daki Halklar, 1900 Civarı

Harita 29 Avusturya İmparatorluğu'ndaki Ukraynalı Toprakları, 1772-1815

Harita 30 Avusturya-Macaristan'da Bulunan Ukraynalı Toprakları, 1875 Civarı

Harita 31 Birinci Dünya Savaşı Sırasında Batı Ukrayna

Harita 32 Ukrayna, 1917-1918

Harita 33 Ukrayna, 1919-1920

Harita 34 Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti, 1918-1919

Harita 35 Ukraynalı Toprakları, 1923

Harita 36 Sovyet Ukrayna, 1932

Harita 37 Sovyet Ukrayna'daki Milliyet Bölgeleri, 1931

Harita 38 Sovyet Ukraynası'nda Büyük Kıtlık (Holodomor)

Harita 39 Polonya'daki Etnik Ukraynalı Toprakları, 1930 Civarı

Harita 40 Romanya ve Çekoslovakya'daki Ukraynalı/Rusın Toprakları, 1930 Civarı

Harita 41 Karpat Ukraynası, 1938-1939

Harita 42 Batı Ukrayna, 1939-1941

Harita 43 Ukrayna, 1941-1944

Harita 44 Kızıl Ordu'nun İlerleyişi

Harita 45 Sovyet Ukrayna, 1945

Harita 46 Bağımsız Ukrayna

TABLÖLAR

Tablo 2.1 Ukrayna'da yaşayan milliyetler, 2001

Tablo 2.2 Ukrayna dışındaki etnik Ukraynalılar

(Ukrayna'ya bitişik etno-linguistik sınırlar içinde olanlar), 2001

Tablo 2.3 Ukrayna'ya bitişik etno-linguistik sınırlarlarının dışındaki

Ukraynalılar, 2000 civarı

Tablo 27.1 Dinyeper Ukraynasının en büyük şehirlerinin nüfusları,

1860-1914

Tablo 28.1 Dinyeper Ukraynasında yaşayan milliyetler, 1897

Tablo 29.1 Galiçya'nın nüfusu, 1851-1910

Tablo 29.2 Lviv'in nüfusu, 1910

Tablo 29.3 Bukovina'nın nüfusu, 1851-1910

Tablo 29.4 Çernivtsi'nin nüfusu, 1910

Tablo 29.5 Transkarpatya'nın nüfusu, 1850-1910

Tablo 35.1 Ukrayna'ya bitiřik etno-linguistik topraklarda yaşayan etnik

Ukraynalılar, (veriler 1926 ve 1931 yıllarındandır)

Tablo 37.1 Sovyet Ukrayna nüfusunun milliyet kompozisyonu, 1926

Tablo 37.2 Sovyet Ukrayna'daki milliyet idarî birimleri, 1930 civarı

Tablo 45.1 Sovyet Ukrayna'nın milliyet kompozisyonu, 1959

Tablo 45.2 Sovyet Ukrayna'nın dışında yaşayan Ukraynalılar

(Ukrayna'ya bitiřik etno-linguistik topraklarda), 1959

Tablo 46.1 Ukrayna'da yaşayan en büyük milliyetlerin nüfuslarındaki

deęiřim, 1989 ve 2001

ÇEVİRMENLERİN ÖNSÖZÜ

Türkiye ve Ukrayna'nın ulus devlet teşekkülleri ancak 20. yüzyılda tamamlanmıştır. İki ülkenin de oluşumu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir yanda Osmanlı İmparatorluğu diğer yanda Rusya İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin haritadan silindiği aynı yıllarda gerçekleşmiştir. Birkaç kere bağımsız devlet kurma girişiminden sonra 1922'de devlete benzer bir oluşum hâline gelip en sonunda Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak adlandırılan ve S.S.C.B. içinde yeni bir imparatorluğun bir parçası olan Ukrayna'ya göre, Türkiye Cumhuriyeti 1923'te tam bağımsızlığa kavuştuğu için çok daha şanslı idi. Ve her ne kadar, 1946'da Ukrayna S.S.C., Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerinden biri olsa da diğer ülkeler tarafından tanınan tam bağımsızlığa ancak 1991'de erişti.

Yüzyıldır başarılı bir devlet olan Türkiye'nin meşruiyeti elbette ki herkes için aşikâr olup yüzyıllarca geriye giden tarihsel meşruiyetini kabul ettirmek de kolaydır. Ancak birçok Türk için, 1991'de Karadeniz'in diğer tarafında, büyüklük ve şekil bakımından Türkiye'ye sanki aynadaki yansıması gibi benzeyen bir ülkenin ortaya çıkması, oldukça şaşırtıcı olmuştur. 20. yüzyıldan önce Ukrayna diye bir devletin olmaması yüzünden tarihçiler bile "Ukrayna'nın bir tarihi var mıdır?" sorusunun cevabını merak ettiler. Kendi dili olan ve on milyonlarca insandan oluşan büyük bir etnik grup birdenbire ortaya çıkamayacağından ve böyle bir grubun derin tarihsel köklerinin olması gerektiğinden, bu sorunun cevabının olumlu olacağı aşikârdır.

Toronto Üniversitesi, Ukrayna Kürsüsü'nün Başkanı kıdemli tarihçi Profesör Paul Robert Magocsi'nin bu kitabı, derin tarihî köklere sahip etnik Ukraynalıların varlığından çok daha fazlasını ispat etmektedir.

Ukraynalıların kurucu ve katılımcı olarak katıldıkları devlet oluşumları da dahil olmak üzere topraklarının bin yılı aşkın geçmişini incelerken, Magocsi, etnik Ukraynalıların tarihsel sürecinin varlığını ortaya koymaktadır. Doğu Avrupa tarihinin önde gelen uzmanlarından biri olan Magocsi, Ukrayna'da yaşayan Belaruslular, Kırım Tatarları, Lehler, Karpatyalı Rusınlar, Macarlar, Romanyalılar, Ruslar, Yahudiler, ve diğer halkları da bu sürecin içerisine katmaktadır. Bu çeviri, Magocsi'nin *Ukraine: An Illustrated History*, güncellenmiş yenibaskım (Toronto, Buffalo, Londra: University of Toronto Press, 2016) adlı kitabına dayanmaktadır. Ancak, elinizdeki kitap, yazarın *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, 2. basım (Toronto, Buffalo ve Londra: University of Toronto Press, 2010) adlı büyük tarih kitabında bulunan uzun bir açıklamalı kaynakça ile genişletilmiştir. Adı geçen eser, daha çok İngilizce okurlara hitaben yazıldığı için, birkaç istisna dışında bu kaynakça, sadece İngilizce yayınları içermektedir. Bunun yanında, 2010'dan itibaren İngiltere'de basılan bazı önemli eserler ve daha önceden basıldığı halde bibliyografyada bulunmayan bir kaç eserin listesini kapsayan bir ek ilave ettik.

Dolayısıyla, size sunduğumuz bu kitap resimli bir tarih kitabından daha fazlasıdır, çünkü 300'den fazla zengin görsellerinin yanı sıra, milattan önce 500 yıllarından, eski Yunanlılar ve İskitlere uzanan Ukrayna ve komşu topraklarının tüm tarihini kapsayan 46 detaylı harita içermektedir. Bu yüzden "atlas" ibaresi de orijinal başlığına eklenmiştir.

Türkler için Ukrayna'nın geçmişini anlamak sadece kendi ülkelerinin Ukrayna'ya coğrafi yakınlığından dolayı önemli değildir. Ukrayna, güneyindeki bozkır halkları, Kırım Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu sebebiyle Türk dünyasının da yüzyıllar boyunca önemli bir parçası olmuştur. Erken modern dönem Ukraynasının en özlü fenomeni olan Kazaklığın kökenleri bu

Türk dünyasına dayanmaktadır. 17. yüzyılda Zaporoh Kazaklarının baskınları “Osmanlı Gölü” olarak bilinen Karadeniz’de İstanbul’un kontrolünü tehlikeye atmıştı. Fakat yine aynı yüzyılda, Bohdan Hmelniçkiy ve özellikle Petro Doroşenko liderliğindeki Hetmanlık olarak bilinen devlet, Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olmaya çalışmıştı. Eğer çabaları başarılı olsaydı, Babıali’nin tüm Karadeniz üzerindeki egemenliğini kaybetmemiş ve Kırım Hanlığı’nın ortadan kaldırılmamış olabilirdi. Dolayısıyla da, modern Türkiye’nin sınırları bugünkü sınırlarından çok daha farklı olabilirdi.

Ukrayna’nın Türkiye’nin geçmişi ve günümüzdeki önemine rağmen, Ukrayna tarihi çalışmaları Türkiye’de hâlâ yeni bir alandır. Bu yüzden, Ukrayna’nın tarihi kavramlarının Türkçede henüz düzgün bir şekilde ifade edilmesi tam olgunlaşmamıştır. Bu kitaptaki çoğu kişi ve yer isimlerinin hâlâ Türkçede tam karşılığı yoktur. Bu durum bazı önemli terimler için de geçerlidir. Türk dünyasında geleneksel olarak Rusya çalışmaları ve dil bilimsel yapılarının hâkim olması ve Ukrayna ile doğrudan temasının daha az olması nedeniyle, genel olarak ad ve terimlerin Rusça biçimleri Türkçede standarttır. Bazen isim ve kavramlar, Ukraynaca ve Rusça karışımı olarak yerleşmiştir. Son otuz yılda, Ukrayna’nın bağımsızlığından beri, durum iyileşmiştir, ama bu çevirideki emeklerimizin gösterdiği gibi, Ukrayna tarihi nesne ve kavramlarının düzgün bir Türkçe “terimbilim yasası” için önümüzde hâlâ uzun bir yol var.

Bunun ışığında, bu çevirinin hazırlanmasında, daha önce yabancılar tarafından gözlemlenen ve çoğu zaman yanlış yorumlanan Ukrayna tarihi süreçlerinin, Türkçede düzgün bir şekilde ifade edilebilmesi için büyük bir emek harcanmıştır. Aşağıdaki çeviri notlarından da anlaşılacağı üzere doğru ve iyi tanımlanmış bir Türkçe terminoloji kullanılması, Magocsi’nin bu eser için yazdığı sunuşundaki nüansları tam olarak anlamak açısından çok önemlidir. Bu nüansların farkında olmak için, okuyucunun bu notlara başvurması tavsiye olunur.

TÜRKÇE ÇEVİRİ HAKKINDA BAZI NOTLAR

Çevirinin teknik konularına girmeden önce, Ukraynalıların atalarının yaşadıkları devletlerin isimlerinin nasıl ifade edildiğine bakmak gerekir. Ukraynalıların daha önceki etnik isimleri nelerdi? Ukrayna'nın bir kısmını veya tamamını kontrol altına alan devletlerin çoğu için açıklanmasına ihtiyaç duyulmayan Türkçe terimler bulmak mümkündür.¹ Fakat, Ukraynalıların bir Slav halkı olarak ortaya çıktığı devletin modern Türkçedeki karşılığı zorlu bir sorunu beraberinde getirmektedir.

Günümüzde, çoğu tarihçi, Belaruslu, Rus ve Ukraynalıların kökenlerini dayandırdıkları, Kyiv etrafında kurulan Orta Çağ Rus' (Русь) devletinin mirasının Belaruslu, Rus, veya Ukraynalı üç modern milletten birine münhasır sahiplik belirtecek bir şekilde ifade edilmesini yanlış olarak addeder. Önceden, bu devletin ismi, daha çok Rusya ile bağdaştırılmıştı ve bu yüzden İngilizcede Kievan Russia ve Türkçede ise Kiev Rusyası olarak bilinmekteydi. Bu yanlış terimlendirme, günümüzde artık kullanılmamaktadır ve yerini İngilizcede Kievan Rus' veya Kyivan Rus' isimlerine bırakmıştır. Ancak Türkçede bu konuda iki sorun vardır. İlki, Slav dillerinde kullanılan ve Русь kelimesinin sonunda yer alan yumuşatma işareti (ь), diğer dillerde olduğu yapıldığı gibi bir kesme işareti ile gösterilmemektedir, çünkü bu işaret, Türkçede özel isimlere gelen ekleri ayırmak için kullanılır. Fakat, adı geçen Orta Çağ devletinin okuyucu tarafından, daha sonraki Rusya ile karıştırılmaması için, kesme işareti kullanarak bir istisna yapmak zorunda kaldık. Diğer bir sorun ise, Rus' isminin sonuna ek getirmenin, "Kyiv Rus'u" ("Kyiv Rus'u'nun") gibi yazım kuralları açısından garip olan bir ifadeye yol açmasıdır. Devlet ya da ülke ismi olarak Kyiv Rus'u yapısının mı yoksa Kyiv Rus' yapısının mı kullanılacağı konusundan bağımsız olarak, biz burada Kyiv Rus' Devleti (ve içinde yaşayan nüfus için de Kyiv Rus' halkı) isim tamlamasını kullanmayı tercih ettik. Bunun sebebi bu yapının kulağa çok garip gelmemesi ve anlaşılabilirlik bakımından muhtemelen Kyiv Rus'u Devleti (veya Kyiv Rus'u halkı) tamlamasından daha kolay olmasıdır. Kabul edilemez olan, Rus terimini bahsi geçen Orta Çağ devleti ya da bu devletin zamanında tamamen birleşik bir etnik halk olmayan ve bir milliyet teşkil etmeyen tebaası anlamında bir isim veya Rus' ile ilgili bir sıfat olarak kullanmaktır.

Rus' ile ilgili komplikasyonlar bununla bitmez. Erken modern dönem için, Ukraynalılar ve Belaruslular, Moskovalılardan farklılaştırılmak için diğer halklar ve tarihçiler tarafından Ruten (Latince: *Ruthenus*, çoğul *Rutheni*) ve yaşadıkları yerlerde Moskova'dan farklı olarak Rutenya (Latince: *Ruthenia*) olarak adlandırıldılar. Fakat, bu dönemdeki çeşitli Doğu Slav halkları, etnik olarak farklı olsalar da, kendilerini Rus' olarak adlandırdılar. Alt Karpatya'da Rus' terimi çok yakın zamanlara kadar kullanıldı. Diğer bir kullanım ise, Lviv'i çevreleyen ve Lehistan Krallığı'nda Rus' palatinliği olarak bilinen eyalet içindi. Bu çeviride erken modern dönem için, Rus' yerine genellikle Ruten ismi kullanılmıştır. Bu kitapta da açıkça anlaşıldığı üzere, terimlerin kullanıldığı bağlamın farkında olmak ve terimleri iyi bir şekilde tanımlamak her zaman önemlidir.

1. Burada, sadece Litvanya Büyük Dükalığı ya da basitçe Litvanya, Lehistan Krallığı veya Lehistan ve Litvanya, Lehistan-Litvanya hanedan birliği ve 1569'da birleşik devlet olan Lehistan-Litvanya Birliği (Res Publica ["Cumhuriyet"], Lehçe: Rzeczpospolita, İngilizce: Commonwealth) örneği verilebilir. Erken modern dönem Rusya için, Moskova Devleti veya Çarlığı ya da basitçe Moskova ve daha sonra Rusya İmparatorluğu. Avusturya için, Habsburg İmparatorluğu ve en sonunda Avusturya-Macaristan Monarşisi veya İmparatorluğu. Önceden çeşitli şekillerde Lehistan-Litvanya ve Moskova hakimiyetinde olup 17. yüzyılın ortasında Bohdan Hmelnitskiy'in isyanı ile özerklik kazanan Ukraynalı Kazak Devleti, Türkçe yayınlarda Hatmalık veya Hetmanlık olarak ifade edilmiştir. Biz bu kitapta ikinci şekli tercih ettik.

Türkçede Ukraynalıların ifadesi de ilginç bir durumdur. İsim, etnik grup yerine Ukrayna ülke isminden gelmektedir. Etnik grup isimleri yerine yer isimlerine dayanan halk isimleri (demonim) genellikle Türklerin ilişkilerinin az olduğu ve Türkler tarafından pek bilinmeyen halklar için kullanılır.² Ancak, Osmanlı döneminde, Rutenler/Ukraynalılar, Osmanlı topraklarına yakın yaşamışlar ve Osmanlılar onlar için *Rūs* adını kullanmıştı. Merkez toprakları daha uzakta, Osmanlıların *Rūs* toprakları dedikleri bölgenin kuzey doğusunda, olan etnik Ruslar ise, Osmanlılar tarafından *Moskov*, *Moskovlu*, *Moskof* ve *Moskoflu* olarak bilinirdi (bazı ender durumlarda, Osmanlılar *Rūs* adını kullanmış olsalar da çoğu zaman bunun Ruslar için mi yoksa tüm Doğu Slavlar için mi kullanıldığı belli değildir). *Rūs* isminin etnik Ruslar için kullanılması ancak, Rusya İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda kurulmasından sonra başlamıştır.³ Günümüz Türkçesindeki Ukraynalı kelimesinin bir etnik isim olarak kullanılmaya en erken ne zaman başladığı henüz araştırılmamıştır ama geç dönem Osmanlı ve erken dönem Türkiye Cumhuriyeti'nde kullanılmakta olduğu kesindir. Modern Ukraynalıların kendilerini adlandırdığı gibi, bu isim de bir denomindir. Her ne kadar, aslen sınır bölgesini ifade eden Ukrayna ismi çok eski olsa da, 19. yüzyılda, Rutenler/Ukraynalılar, kendi halkları için, *ukrayinets* (dişil *ukrayinka*, çoğul *ukrayintsi*) ve sıfat olarak da *ukrayinskıy* isimlerini kullanmışlardır. Bu nedenle, Ukraynalı *ukrayinets*'in bire bir karşılığı olarak kabul edilebilir. Yine de bu durum, muhtemelen Ukraynalıların kendilerine verdikleri ismin bilinçli olarak ödünç alınmasından ziyade bir rastlantıdır.

Ukrayna'nın bağımsızlığının 1991'de ilanından bir süre sonra, Ukrayna vatandaşı olup etnik Ukraynalı olmayan Kırım Tatarları, kendileri ile etnik Ukraynalılar arasındaki farkı belirtmek adına etnik Ukraynalılar için alternatif isimlerde ısrar etmeye başlamışlardır. Bunlar arasında en yaygını, *Ukrain*'dir. Bu ismin kökenleri kesin olmasa da Kırım Tatarlarının 1917'deki devrim olayları sırasında kullandıklarına dair az miktarda kanıt mevcuttur. Bu ismin, Arap harfleriyle yazılan Osmanlıca olmasından dolayı, vokalizasyonu kesin değildir; *Ukra*'ın şeklinde okunabileceği gibi, *Ukra*'in olması daha muhtemeldir. Bu sözcüğe nasıl ulaşıldığı da net olmamakla birlikte, sadece Ukraynaca *ukrainskiy*'teki *-ets* (veya sıfat olan *ukrayinskıy*'daki *-skıy*) ekinin ya da Rusça *ukrainets* veya sıfat olan *ukrainsky*'deki eklerin atılmış olması söz konusu olabilir. Bugün Rusçadaki söylenişine benzer şekilde *Ukrain* ve Ukraynacadaki söylenişine daha yakın olan *Ukrayin* ile Türkçe ünlü uyumuna uyan *Ukrayin* biçimlerinin hepsi, dil adı için de Ukraynaca yerine *Ukraince*, *Ukrayince* ve *Ukrayınca* sözcükleri kullanılmaktadır. Bu yüzden, Kırım Tatarları ve etnik Ukraynalı olmayıp Ukrayna vatandaşı olan tüm halklar, Ukraynalı, etnik Ukraynalılar ise *Ukrain/Ukrayin/Ukrayin* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Her ne kadar, Türkiye'de *Ukrain* şekli diğerlerine göre daha kabul edilir bir hale geliyorsa da, en yaygın şekli hâlâ *Ukraynalı*'dir. Şu ana kadar Türk Dil Kurumu sadece Ukraynalı ismini tanımıştır. Türkiye'de etnik Ukraynalı ve Ukrayna vatandaşları arasındaki ayırım ileride bir gün kabul edilebilir olsa da, bu kitapta şu anda en yaygın terim olan "Ukraynalı"yı, ayırım yapmanın gerekli olduğu yerlerde de "etnik Ukraynalı"yı kullandık.

2. Alpay İğci, "Türkçede Kullanılan Dil Adlarının Yapısı," *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Samsun, 2019), s. 208-219.

3. Erken modern dönemde Osmanlılar, İtalyanlar ve Karadeniz'de bulunan diğer grupların Ukraynalıları ve Rusları nasıl adlandırdığı için bakınız: Maryna Kravets and Victor Ostapchuk, "Cossacks as Captive-Takers in the Ottoman Black Sea Region and Unfreedom in the Northern Countries," *Slavery in the Black Sea Region, c. 900-1900: Forms of Unfreedom at the Intersection between Christianity and Islam* (Leiden ve Boston 2022), s. 250-335, özellikle s. 260-64. Doğu Slavlarının kimliği ve terimleriyle ilgili genel problemler için, bakınız: Serhii Plokhyy, *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus* (Cambridge 2006).

Okuyucunun fark edeceği üzere, eski Rus' Devleti'nin ve modern Ukrayna'nın başkenti için Kiev yerine Kyiv şeklini kullandık. Bağımsızlığını kazanmasından bu yana, Ukrayna resmî olarak, yabancı ülke ve organizasyonların, hemen hemen tamamı Rusça olan Sovyet dönemi isimlerinin yerine Ukraynaca kökenli yer isimlerinin kullanılmasını teşvik etmiştir. Her ne kadar, çeşitli dillerde değiştirilmesi gerekmeyen geleneksel şekiller olsa da Ukrayna'nın başkenti konusu, bir prensip meselesidir ve günümüzde birçok ülke Ukraynaca şeklini kabul etmiştir. İngilizcede Kyiv standart hâline gelmiştir. Aynı zamanda, Fransızcada Kyiv ve Almancada Kyiw giderek daha fazla kabul edilmektedir. Türkçede ise hem İngilizcedeki Kyiv şekli hem de Ukraynaca aslının daha doğru karşılığı olan Kiyiv artık yayınlarda görülmeye başlanmıştır. Bunların arasından hangisinin standart hâline geleceği henüz belli değildir.

Buraya kadar, Ukraynaca kavram ve nesnelerin Türkçeye çevrilmesindeki –çoğu akademik olan– ilkesel konuları ele aldık. Transliterasyon, genel itibarıyla nispeten kolay bir konudur, ama aynı zamanda önem arz eden bazı kararlar alınması gerekmektedir ve Ukraynacanın Türkçeye doğru biçimde çevrilmesinde bazı dikkate alınması gereken detaylar söz konusudur. Bizim yaklaşımımız eğer Türkçede hâlihazırda yeterince yaygın ve tatmin edici bir form varsa onu kullanmak, aksi takdirde kelimeyi Ukraynacadan Türk alfabesine aktarmak yönünde oldu. Ukraynaca isim ve terimlerin Türkçeye aktarılması çalışmalarımızda, Kırım Tatarlarının hem Türkçe hem de Kırım Tatarca (ki Türkçeninkine çok benzeyen Latin alfabesi ile yazılır) eserleri yardımcı olmuştur. Kırım Tatarları hem Türkçe, hem de (tamamen olmasa da) yeterli miktarda Ukraynaca konuştukları ve Ukrayna'da yaşayıp ülke ile sıkı bağlara sahip olmaları sonucunda genelde Ukrayna ve tarihi hakkında pek çok Türk'ten daha bilgili oldukları için, Ukrayna ve Türkiye arasında bir tür köprü görevi görmektedirler. Bu durum sadece siyasi ve kültürel açıdan değil, aynı zamanda akademik yönden de böyledir. Bu yüzden, onlar Türkçe veya Kırım Tatarca dillerinde yazarken, Ukraynacanın transliterasyonunu genelde doğru bir biçimde yaparlar. Kırım Tatarlarının Türkiye'deki etkisi düşünüldüğünde, onların kullandıkları formların eninde sonunda Türkçe yayınlarda kullanılacağına inanmak mümkündür.

Burada sadece Kiril alfabesi ile yazılan kişi adları ve coğrafi isimler ile teknik terimler için Türk alfabesiyle transliterasyon yapılmıştır. Latin kökenli alfabeler kullanan dillerdeki özel isimler transliterasyon yapılmadan kullanılmıştır. Burada zaten belli olanlar dışında kullanılan Kiril harflerinin Türkçe karşılıkları şunlardır: ç –ч, g –г, h –г ve x, ı –и, j –ж, ş –ш, şç –шч, ts –ц, y –й, ya –я, ye –е, yi –і, yu –ю. Daha önce belirtildiği gibi, Doğu Slav dillerinde yumuşatma işareti olan ъ bu metinde kullanılmamıştır.

Burada özel olarak dikkat edilmesi gereken bir ayrıntı vardır. Kiril alfabesinde x ile yazılan ötümsüz *artdamaksıl* sürtünmeli ünsüz sesi, Modern Türkçede bulunmamaktadır. Bu sesi, İngilizcede yapıldığı gibi (çoğu İngilizce konuşanların da telaffuz edemediği) kh birleşimi ile göstermek yerine, Türkçede oturmuş ötümsüz *gırtlaksıl* sürtünmeli ünsüz olan h harfi ile yazmayı uygun gördük. Yani, Ukraynacadaki hem ötümlü *gırtlaksıl* sürtünmeli r (dilbilimciler tarafından h ile yazılır), hem de ötümsüz *artdamaksıl* sürtünmeli ünsüz x (dilbilimciler tarafından kh veya x ile yazılır), günümüzde Türkler tarafından aynı harfle yazılır ve aynı şekilde ötümsüz *gırtlaksıl* sürtünmeli ünsüz olarak telaffuz edilir. Örneğin, İngilizcede Kharkiv olarak yazılan Харків şehrinin ismi, Türkçede Harkiv olurken ilk harfi h olan Гадряч kasabasının ismi İngilizcede Hadiach, Türkçede ise Hadyaç'tır. Bir yandan, Kiril alfabesinin x harfini telaffuzu mümkün olmayan kh (ki İngilizcede basitçe k gibi telaffuz edilir) ile yazıp r/h harfinden ayırt etmek daha doğrudur. Diğer yandan,

Türkçedeki uygulama Kiril alfabesinin x harfini telaffuz edilebilen h harfine asimile etmektir. Sovyet döneminde Rusçanın etkisi altında, İngilizce ve Türkçedeki h'nin Ukraynaca x'ye daha yakın olduğu ve bu yüzden Ukraynacadaki r/h için kullanılmayacağı algısı nedeniyle Ukraynacadaki r/h'yi g olarak yazma eğilimi görülmüştür. Böylece, Luhansk yerine Lugansk, Bohdan yerine Bogdan, Hrushevsky yerine Grushevsky gibi yazılmıştır. Türkçede de durum buna benzerdir. Devnimsizlikten dolayı, bu eğilim, 1991 yılından sonra kısmen devam etmiştir. Bugün, Ukraynacanin Latin harfleriyle yazılmasında temel alınan kurallarının Rusçanın etki alanından çıkıp uluslararası dil bilimsel transliterasyon normlarını benimsemesiyle, bu eski uygulama artık giderek daha az kullanılır olmuştur. Bu sebeple, elinizdeki kitapta aynı doğru normlara riayet ettik.

Yine Kırım Tatarlarının daha yakın transliterasyon eğilimleri ile uyumlu olarak, son bir ayırntı, aynı zamanda pek çok soyadında da bulunan sıfat ekinin, Türkçede Lehçe ve Rusça için mevcut uygulamada kullanılan –ski yerine –skiy olarak yazılmış olmasıdır. Bu ekteki en son harf y (й) bir yarı ünlüdür. Biz bu çalışmada, bu harfi yönelme durumunda ince ünlü, belirtme durumunda kalın ünlü, iyelik durumunda ise ünsüz olarak kabul ettik ve Türkçe ekleri (okuma kolaylığı olacağı düşüncesiyle) buna göre ekledik. Örneğin, Hmelniťskiy'a ve Hmelniťskiy'ı, ama Hmelniťskiy'nın.

Bu çeviri, Murat Yaşar tarafından Maryna Kravets ve Victor Ostapchuk ile istişareli olarak yapılmıştır. Birlikte, İngilizcenin doğru tercümesini ve Ukraynaca isim, terim ve kavramlarının Türkçede düzgün ve kesin bir biçimde ifade edilmesini sağladık. Dil bilimi ve çeviri metodolojisi konusunda danıştığımız Gözde Mercan'a teşekkürlerimizi sunmak isteriz. Bunun yanısıra, Filiz Tutku Aydın, Iryna Driga, Oleksandr Halenko, Oles Kulchynsky ve Oleksandr Sereda'ya Ukraynaca kavramların Türkçede ifade edilmesi konusundaki bazı zor sorular konusundaki görüşleri için teşekkür ederiz. Tüm hatalar ve eksiklikler bize aittir.

Maryna Kravets
Victor Ostapchuk
Murat Yaşar
Nisan 2022

GİRİŞ

Ukrayna, yüzölçümü açısından Avrupa'nın en büyük ikinci egemen ülkesidir. Sadece bundan dolayı, geniş kapsamlı tarihsel tetkikler de dâhil olmak üzere son yıllarda birçok çalışmanın konusu olmuştur. Tarihin okuyucu tarafından en iyi şekilde anlaşılabilmesi için harita önemli bir araçtır. Bu kitabın amacı da başlangıcından günümüze kadar, Ukrayna tarihinin kısa ve öz bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla, 46 adet tarihsel haritaya dayanarak bir metin meydana getirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak elinizdeki eser, Ukrayna tarihine kısa bir giriş olarak kullanılabilceği gibi Ukrayna hakkındaki diğer eserleri okumaya yardımcı bir tarih atlası olarak da kullanılabilir.

Ukrayna tarihi hakkında yazılmış birçok eserin aksine, bu kitap Ukrayna'yı oluşturan topraklara dayalı veya çok kültürlü diye tabir edebilecek bir yaklaşıma dayanır. Ukrayna geçmişte ve günümüzde değişik birçok halka ev sahipliği yapmış bir ülkedir. Bu açıdan, bütün bu halkların kültürlerinin ve katkılarının, Ukrayna'nın tarihsel gelişimini meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, herhangi bir zamanda bugünkü Ukrayna'yı oluşturan sınırlar içerisinde meydana gelen, Kırım Tatarları, Lehler veya Yahudilerle ilgili gelişmeler de Ukrayna tarihinin bir parçasıdır. Tarihsel olarak bu topraklarda çoğunluğu oluşturdukları için, elbette ki Ukraynalıların daha fazla ilgi çekmesi şaşırtıcı olmamalıdır.

Yazar, bu kitabın meydana gelmesinde emeği geçenlere şükran duymaktadır. Toronto Üniversitesi'nden Serhiy Bilenky, Victor Ostapchuk, Maryna Kravets, Murat Yaşar; Harvard Üniversitesi'nden Serhii Plohy ve Victoria Üniversitesi'nden Serhy Yekelchuk metin ve haritalar üzerinde birçok değerli yorumlarda bulundular. Harold Otto ve Kate Baltais'in metin üzerindeki redaksiyonları, genel tarihsel bilgileri ve üslupları metni çok daha iyi bir hale getirmiştir. Yazar tarafından hazırlanan haritalara, Toronto Üniversitesi Coğrafya Bölümü Harita Ofisi'nden Jane Davie son şeklini verdi.

Toronto Üniversitesi'nden Nadiya Kushko metnin müsveddesini bilgisayarda yazarak Ukraynaca isimlerin standartlaştırılmasında yardımcı oldu. Son olarak, Ukrayna Çalışmaları Vakfı'nın başkanı Ihor Bardyn haritalar için gerekli olan finansmanı sağladı. Burada adı geçen herkes, metni daha iyi bir hâle getirmek için elinden geleni yaptı. Elbette ki bu çalışmada bulunabilecek eksikliklerden tamamen yazar sorumludur.

1

UKRAYNA'NIN FİZİKİ COĞRAFYASI

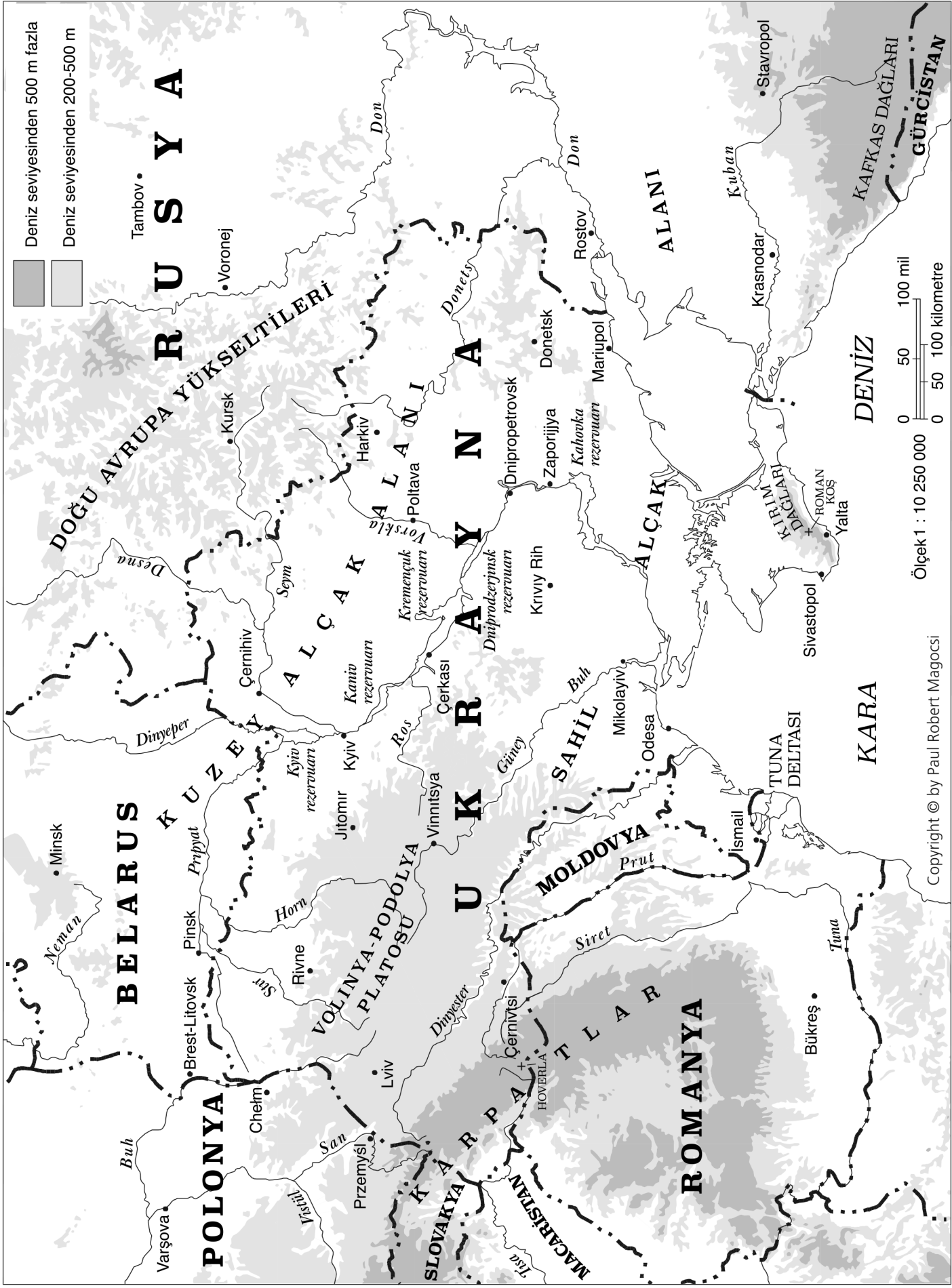
Günümüz bağımsız Ukrayna Devleti toprak bakımından 603,700 km² yüzölçümü ile Avrupa'nın en geniş ikinci ülkesidir. Bu, Almanya ve Büyük Britanya'nın yüzölçümlerinin toplamına veya Arizona ve New Mexico eyaletlerinin toplamına ya da Kanada'nın Manitoba eyaletine yakın bir arazi büyüklüğüdür.

Ukrayna'nın fizikî coğrafyası karmaşık sayılmaz. Topraklarının çoğu en yüksek noktası deniz seviyesinden 500 metreye kadar uzanan alçak araziler ve platolardan oluşmaktadır. Bunlar, bozkır olarak da bilinen düz ve doğal ortamında değişik çeşitli ve gür otlar ile fundalıklarla kaplı olan Kuzey Alçak Alanı ve Sahil Alçak Alanı'dır. Bozkır olarak da bilinen, Sahil Alçak Alanı, batıda Volınyaya-Podolya Platosu, doğuda ise Donets Sırtı tarafından kesilir. Yükselti daha çok Ukrayna'nın uç kesimlerinde yoğunlaşır. Bunlar, batıda Karpatlar ve Kırım Yarımadası'nın güney uçları boyunca, yarımadanın Karadeniz'e açıldığı yerde Kırım Dağlarıdır. 2061 metre ile Hoverla Tepesi Karpatların, 1543 metre ile Roman Koş Tepesi ise Kırım Dağlarının en yüksek noktasıdır. Dağlık bölgeler Ukrayna'nın topraklarının sadece %5'ini oluşturmaktadır. Bu yüzden Ukrayna'da Karpatlar hariç herhangi bir doğal bariyer yoktur. Söz konusu durum, tarih boyunca amaçları barışçıl veya düşmanca bir şekilde Ukrayna topraklarına yerleşmek, buraları fethetmek veya bu topraklardan geçerek başka yerlere ulaşmak olan toplulukların hareketlerini kolaylaştırmıştır.

Ovalar ve platolar boyunca uzanan nehirler ve bunların oluşturduğu ağlar geleneksel olarak iletişimi kolaylaştıran bir etken olmuştur. Nehirlerin birçoğu kuzey-güney yönünde akarlar ve Karadeniz havzasının birer parçasıdır. Ukrayna'nın merkezi, tarihsel olarak ana iletişim yolu işlevi de görmüş olan Dinyeper Nehri'dir (Özü, Ukraynaca: Dniipro). Ülkenin başkenti olan Kyiv (Ukraynaca: Kiyiv) de bu nehrin kenarında yer alır. Geleneksel olarak Dinyeper Nehri, Ukrayna'nın en önemli iki bölgesel, idarî ve coğrafi bölgesi arasında bir sınır teşkil etmektedir. Bu iki bölge nehrin doğusuna düşen Sol Yaka ve nehrin batısına düşen Sağ Yaka'dır. 20. yüzyılda Kyiv, Kaniv, Kremençuk, Dniprodzerjinsk (günümüzde Kamyanske) ve Kahovka olmak üzere en az beş geniş rezervuar gölü meydana getiren bazı barajların inşası sayesinde, Dinyeper önemli bir hidroelektrik enerji kaynağı hâline getirilmiştir.

1.1 Otlak ve çalıyla kaplı
Güney Ukrayna bozkırları.

1.2 Transkarpatya *oblast*ındaki Volovets kasabasının etrafındaki Karpatların zirveleri.

Dinyeper ve kollarından (Prıpyat, Desna, Ros ve Vorskla) başka, kuzey-güneydoğu ve kuzey-güneybatı yönlerine akıp Karadeniz'e veya Azak Denizi'ne boşalan diğer önemli nehirler de vardır. Bunlar Dinyester (Turla, Ukraynaca: Dnister), Güney Buh (Aksu, Ukraynaca: Pivdenniy Buh) ve Ukrayna sınırının hemen doğusunda Azak Denizi'ne boşalmadan önce Don Nehri'ne kavuşan Donets Nehirleridir. Ülkenin güneybatı ucunda yer alan Ukrayna toprakları Tuna (Ukraynaca: Dunay) deltasının kuzey koluna kadar uzanır ve İzmayıl (İsmail) limanını kapsar. Bu liman Orta Avrupa'nın en uzun su yolu olan Tuna Nehri'ne erişim sağlamaktadır.

Ukrayna'nın batı ucundaki nehirler ise başka bir Avrupa havzası olan Baltık Denizi havzasının bir parçasıdır. Buradaki Batı Buh (Ukraynaca: Zahidniy Buh) Nehri'nin ve San (Ukraynaca: Syan) Nehri'nin suları Vistül Nehri'ne dökülerek Baltık Denizi'ne ulaşır. Lviv şehri Baltık Denizi ve Karadeniz havzaları arasında stratejik bir öneme sahiptir. Lviv, yağmurdan sonra çatısından bakıldığında suların bir taraftan kuzeye (Baltık) diğer taraftan ise güneye (Karadeniz) aktığı görülebilen bir binaya sahip olmakla övünür. Lviv şehrinin tarihteki iktisadî önemi, bu nehir ağlarıyla hem Orta Avrupa'nın kuzeyine hem de Güneydoğu Avrupa'ya ulaşım sağlanabilen bir yer olmasında yatmaktadır.

Ukrayna'nın iklim koşulları da arazisi gibi pek çeşitlilik göstermez. Ukrayna'nın birçok bölgesi için yıllık ortalama sıcaklık 6 ilâ 9 santigrat derece arasında değişmektedir. Ocak

1.3 Karadeniz kıyıları boyunca uzanan Kırım Dağları.

1.4 Ukrayna'yı Sol (Doğu) ve Sağ (Batı) Yaka olarak ikiye ayıran geniş Dinyeper Nehri.

ayı ortalaması 5 derece olup, Haziran ortalaması ise 20 derecedir. Yılda ortalama 205 gün ürün yetiştirilebilir. Nispeten ılımlı-karasal sıcaklık, yeteri derecede yağmur oranı (Kırım hariç) ve topraklarının üçte ikisinin içerik açısından çok zengin olması (siyah toprak veya *çornozem*), Ukrayna'yı dünyanın en verimli tarımsal bölgelerinden biri hâline getirmiştir.

Ukrayna, Lehistan-Litvanya, Rusya İmparatorluğu veya Sovyetler Birliği gibi kendini yöneten ülkelerin "ekmek sepeti" olarak bilinmiştir. En azından 19. yüzyıldan beri Ukrayna'da, çok bol tahıl (buğday, mısır, çavdar, arpa) ve sanayi ham maddesi (keten kenevir, ayçiçeği, şeker pancarı) yetiştirilmektedir. Bunlara ek olarak, ülke büyük çapta maden kaynaklarına da sahiptir. Söz konusu madenlerin başında kömür, demir cevheri ve magnezyum gelmektedir. Madenler, daha ziyade, Krıvıy Rih-Dnipro-Zaporijya şehirlerinin oluşturduğu üçgenin içinde, Merkezî Güney ve Doğu Ukrayna'da bulunur. Bunun dışında Donets Sırtı ve Aşağı Donets Vadisi'ni kuşatan Donbas bölgesinde de madenler vardır. Her iki bölge de (bkz. Harita 36) 20. yüzyılın başlarından itibaren dünyanın en çok sanayileşmiş merkezleri arasında yer almıştır.

1.5 Ukrayna bozkırlarının çoğunu kaplayan siyah toprak (*çornozem*).

